

Een vergeten figuur : Jacob Frans Johan Heremans

door

LUT TROCH

Onder die figuren die in de Vlaamse Beweging een doorslaggevende rol speelden is Jakob Frans Johan Heremans, geboren te Antwerpen op 28 januari 1825 en overleden te Gent op 13 maart 1884, een vergeten figuur geworden.

In de meeste studies over de Vlaamse strijd in de 19^e eeuw wordt overvloedig aandacht besteed aan David, Van Duyse, Willems, Snellaert, Vuylsteke e.a. en krijgt Heremans slechts een tweede- of derderangsrol toebedeeld.

Nochtans was deze man op taalkundig, literair en politiek gebied een persoonlijkheid te noemen.

Nu de Gentse universiteit geregeld in het verleden terugblijkt, denken we maar aan de viering van vijftig jaar vernederlandsing in 1980 en aan de archiefreeks Uit het verleden van de RUG, wordt een studie over deze autodidact meer dan wenselijk.

Jakob Heremans was de zoon van Frans Emmanuel Heremans, een kopergieter, en van Joanna Magdalena Engelen.

Gedurende zijn middelbare schooltijd aan het Antwerpse atheneum werd hij sterk beïnvloed door zijn leraar Jan Frans Cornelis Vespreeuwen, dichter, Orangist, medestichter van de Olyftak in 1835 en oprichter van *Het Taelverbond* in 1845. Verspreeuwen prentte Heremans de liefde voor het Vlaams in.

Van 1 april 1843 tot 1 oktober 1844 werkte Heremans als hulpbibliothecaris in de Antwerpse stadsbibliotheek. Op 1 oktober 1844 werd hij als opvolger van Jan Van Beers aan het Mechelse stadscollege als leraar Nederlands aangesteld. In oktober 1845 begon hij zijn leraarschap aan het Gentse atheneum. De invloed die hij gedurende zijn negentien jaar durende carrière op leerlingen als Vuylsteke, Bergmann, Moyson, Rooses, Fredericq, Versnaeyen, Sabbe en anderen uitoefende is niet te peilen.

Onder voorzitterschap van Vuylsteke werd in 1852 *'t Zal wel gaan* opgericht, een studentengenootschap dat in 1854 aan de Gentse universiteit ijverde voor het inrichten van een cursus Nederlandse taal- en letterkunde. Dat verzoek werd ingewilligd en Serrure werd met de „cours de littérature flamande” belast maar hij kreeg Heremans als docent toegewezen.

In juli 1864 werd Heremans gewoon hoogleraar aan de Gentse universiteit en toen Serrure in 1871 op emeritaat ging werd Heremans' leeropdracht nog uitgebreid met de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde.

Het optreden van Heremans aan de Gentse universiteit, is volgens Blancquaert in een lezing uit 1934, het vertrekpunt geweest „voor een trage, tientallen van jaren voortsukkelende maar tenslotte toch onweerstaanbare en algehele vervlaamsing.”¹

Blancquaert legt de nadruk op de betekenis van Heremans als taalkundige en daar willen we het nu vooreerst in grote lijnen over hebben.

Reeds als leraar gaf Heremans blijk van een enorme taalkundige kennis want in zijn lessen, getuigt leerling Paul Fredericq, legde hij op voortreffelijke wijze de Heliand en de strophische gedichten van Maerlant uit. Uit diezelfde leraarsperiode dateren zijn *Beknopte Nederduitsche Spraakleer* en *Beknopte Nederduitsche Versificatie*, beide in 1846 in het licht gegeven.

Heremans bezocht vrijwel alle Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen die tijdens zijn leven gehouden werden en daardoor groeide zijn prestige in Nederland snel aan. Getuigen hiervan zijn: zijn lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam en zijn benoeming tot dr. honoris causa van de universiteit te Groningen.

Na Heremans' overlijden zei Jan ten Brink over hem het volgende:

In Noord-Nederland zal ieder letterkundige of lettervriend, die de Nederlandsche Taalcongressen pleegt te bezoeken, zich zijner herinneren.

Heremans was altijd tegenwoordig en zoo ooit – maar dit is nooit gebeurd – eene vergadering van het Congres in het Noorden werd gehouden, waar maar één Zuid-Nederlander verscheen, dan zou Heremans die ééne geweest zijn. Zoodra hij te voorschijn trad vond hij enkel vrienden. (...)

In Zuid-Nederland placht men vroeger van zulk een man te zeggen, dat hij *rechtzinnig* was. En in één opzicht mag men Heremans met de volkomenste juistheid *rechtzinnig* noemen – in zijn patriotisme, in zijn handhaven der moedertaal tegen de domme vooroordeelen van fransch-gezinde botterikken in Zuid-Nederland. Ik maak mij niet schuldig aan overdrijving wanneer ik beweer, dat niemand onzer stamgenooten aan gene zijde van den Moerdijk zich

1. BLANQUAERT E., J. F. J. Heremans, *Rede bij de dies natalisberdenking van de universiteit te Gent, voor het studentencorps in de Minardschouwburg op 21.11.34*, s.l. s.d., p. 6.

zoo verdienstelijk voor de herleving van het Nederlandsch in België gemaakt heeft als Heremans.²

Op de congressen sloot Heremans zich aan bij de voorstanders van spellings- en taaleenheid tussen Noord en Zuid. In 1864 was hij de woordvoerder van de spellingscommissie die verder bestond uit Conscience, David, Dautzenberg, Rens, Stallaert en Van Beers. Hij was een fervent tegenstander van het Westvlaams taalparticularisme en nam het op voor de spelling De Vries en Te Winkel.

In 1870 richtte Heremans de Zuid-Nederlandsche Maatschappij van Taalkunde op, de voorloper van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- Letterkunde en Geschiedenis.

Aan de universiteit doceerde hij als enige Belgische hoogleraar Gotisch, Angelsaksisch, Oudgermaans en Middelnederlands.

De Keyser en Blancquaert noemen hem de wegbereider van „de eerste organisatie der Nederlandse en Germaanse Filologie bij onze Universiteit, waartoe dank zij de steun van de schrandere Beheerder-Inspecteur Professor Wagener, in 1884, helaas ook het jaar van Heremans' overlijden, door Minister Van Humbeek werd besloten.”³

Als taalkenner en criticus trad Heremans ook in heel wat tijdschriften op, waaronder we *De Eendragt*, *Het Taelverbond*, *Het Leesmusem*, *De Toekomst*, en *Het Nederlandsch Museum* niet onvermeld mogen laten.

Een volledige opsomming van zijn werken, voornamelijk tekstuitgaven en vertalingen, zou ons te ver leiden. We beperken ons ertoe te vermelden dat hij vertalingen van werken van Andersen en van Zschokke in het licht gaf en dat in 1871 zijn *Nederlandsch-Fransch en Fransch-Nederlandsch Woordenboek* gepubliceerd werd.

Heremans was, we stipten het reeds aan, daarenboven ook letterkundige.

In 1845 trad hij toe tot de redactie van *Het Taelverbond*, het tijdschrift van Verspreuwen, zijn vroegere atheneumleraar. In dat tijdschrift schreef hij letterkundige kritieken waarin hij blijk gaf van voorkeur voor eenvoud en minder bombast. Tussen 1844 en 1848 werden in het *Nederduitsch letterkundig jaerboekje* van Rens enkele romantische gedichten van Heremans opgenomen.

Het Vlaamsch Gezelschap, een letterkundige en politieke kring kwam in 1846 met zijn medewerking tot stand. Onder de andere leden vermelden we o.m. Blommaert, Van Duyse, Rens en Snelaert. Het gezelschap stelde zich tot taak het Vlaams volksrecht te verdedigen. Toen Heremans op een vergadering van het Vlaamsch

2. In memoriam J. F. J. Heremans, Gent, s.d., p. 24.

3. Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de faculteit van de wijsbegeerte en letteren der rijksuniversiteit te Gent, Brugge, 1952, p. 126.

Gezelschap *Jacob van Artevelde* van Conscience voorlas, waren de leden zo enthousiast dat ze Conscience naar Gent uitnodigden en dat resulteerde in een huldebetuiging.⁴

Zijn bloemlezing *Nederlandsche Dichterhalle*, in twee delen, 1858 en 1864, was volgens Baur het „eerste anthologisch overzicht van onze hele literatuur volgens genologische begrippen, een van de rijkste tekstverzamelingen (...) die wij voor ons taalgebied bezaten.”⁵

Heremans kon als liberaal en democraat geen sympathie opbrengen voor Gezelle. Zijn harde kritiek op diens *Gedichten, Gezangen en Gebeden* in het *Nederlandsch Tijdschrift* van 1863 was volgens Baur „de begrijpelijke reactie van de toenmalige doktrinaire en Antwerpsch-romantische orthodoxie op een poëzie die op haar tijd zowat een halve eeuw vooruit was.”⁶

Naast zijn talrijke bijdragen in diverse tijdschriften verschenen afzonderlijk o.m. levensschetsen van Ledeganck, Van Rijswijck en Willems.

Zijn uitgave van vier treurspelen van Vondel in 1853 beantwoordde aan een dringende noodzaak. Roersch zegt over het atheneumprogramma in die periode o.m. het volgende :

Voor het onderwijs in het Nederlandsch vergde het onder anderen de uitlegging van een treurspel van Vondel of Bilderdijk, van de *Overwintering op Nova Zembla* en de *Echtscheiding*, door Tollens, van eene redevoering van Van der Palm. Dewijl geen van die geschriften toen in België in den handel waren, voorzag Heremans in die leemte. Vooreerst (1853) gaf hij vier treurspelen van Vondel met korte aantekeningen uit.⁷

Heremans' *Bloemlezing uit Nederduitsche dichters van Van Alphen tot op onzen tijd*, eveneens in 1853 uitgegeven, vulde de andere leemte op waar Roersch het over heeft want de *Overwintering* en de *Echtscheiding* werden in deze bloemlezing in hun geheel opgenomen en ook Bilderdijk werd niet over het hoofd gezien.

Twee jaar later gaf hij andermaal een bloemlezing in het licht, onder de titel *Bloemlezing uit Nederduitsche prozaschrijvers van Hooft tot op onzen tijd*. Heremans verzorgde ook de uitgave van de dichtwerken van Ledeganck en van De Hoon.

4. W. ROGGHÉ, „Professor J. F. J. Heremans” in *Nederlandsch Museum* reeks 2, I, 1884, p. 9.

5. *Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de faculteit van de wijsbegeerte en letteren der rijksuniversiteit te Gent*, Brugge, 1952, p. 165.

6. Idem, p. 166.

7. L. ROERSCH, „Jakob Heremans”, in *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*, Bruxelles, 1886, p. 235.

Als hoogleraar bood Heremans de studenten een steeds wisselend programma waarin hij de Nederlandse letterkunde vanaf de Middeleeuwen tot en met de eigentijdse auteurs doorliep.

Baur zegt over die colleges het volgende :

Soms volgde hij de historische ontwikkelingsgang ; dikwijlder behandelde hij zijn stof *per capita selecta*, en bleef uitvoerig stil bij de grote figuren : Vondel, Bilderdijk. Ook de genologische ontwikkelingslijnen hebben hem vaak tot leidraad gediend lang vóór de term genologie werd uitgedacht : de evolutie van een genre, het sonnet b.v.b., de elegie, de kantate, het volkslied, werd dan door hem doorlopend behandeld.⁸

Niets dan lof dus voor deze hoogleraar die zich ook op politiek gebied niet onbetuigd liet. Cornette legt uit dat Heremans die politieke ambten aanvaardde „uitsluitend met het oog op de mogelijkheid die hem aldus gegund werd om iets te doen ten voordeele van de herstelling der Vlaamsche taalgrieven.”⁹

In 1870 werd Heremans lid van de Provinciale Raad van Oost-Vlaanderen. Vijf jaar later verliet hij de provincieraad en werd hij gemeenteraadslid te Gent.

In 1879 aanvaardde hij het ambt van schepen van onderwijs te Gent.

Rogghé brengt hierover enkele feiten in het licht :

Hij aarzelde te aanvaarden uit hoofde zijner zwakke gezondheid, en het was enkel op aandringen zijner Vlaamsche vrienden, dat hij besloot dien last op zich te nemen. Met ijver heeft hij die moeilijke zending vervuld, en al wie met Heremans, als schepen van onderwijs, in betrekking zijn geweest, zullen getuigen, dat hij zich als een verlicht en rechtschapen man in alles heeft gedragen.

Doch, in de oogen van enkelen, kon hij toch niet wel handelen : als schepen sprak hij in den gemeenteraad immer Nederlandsch, — en dat vergeven zij niet !¹⁰

Rogghé zinspeelt hier op het feit dat Heremans door vastberaden zijn weg te gaan, zich niet alleen vrienden maar ook vijanden gemaakt heeft.

Reeds in 1854, toen Heremans suppleërend hoogleraar werd, moest hij ondervinden hoe een vriendschap op jaloersheid en gekrenkte trots kan afbreken. Van Duyse, met wie hij jarenlang had samengewerkt, o.m. in het Vlaamsch Gezelschap, achtte zich zo sterk benadeeld dat een verkoeling in hun relatie onvermijdelijk

8. *Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de faculteit van de wijsbegeerte en letteren der rijksuniversiteit te Gent*, Brugge, 1952, p. 166.

9. A. CORNETTE, „Dr. J. F. J. Heremans”, in *De Toekomst*, 6° r., III, 1884, p. 216.

10. *In memoriam J. F. J. Heremans*, Gent, s.d., p. 13.

was. Het hoogleraarschap van Heremans was een doorn in het oog van Emmanuel Van Driessche, auteur van toneelwerk en verhalend proza en sedert 1850 leraar Nederlands aan het atheneum en de Normaalschool te Brussel. Hij liet geen enkele gelegenheid voorbijgaan om Heremans tot voorwerp van zijn kritiek te maken.

In 1882, ongeveer een jaar nadat Heremans ingevolge een slepende ziekte zijn politieke functies had opgegeven, schreef Nolet de Brauwere van Steeland een kritiek die Heremans' carrière volledig de grond inboorde. Zijn verzen waren volgens Nolet „litterarisch gezabber en gezeur”¹¹, zijn metriek stond vol „feilen en tegenstrijdigheden”¹², de *Nederlandsche Dichterballe* bestond uit twee „geurige monsterbouquetten”¹³ enz. Hoe diep die kritiek hem kwetste blijkt uit een brief die hij op 29 mei 1882 aan De Vries schreef :

Het is een behoefte voor den man van tijd tot tijd iemand te persifleeren, en dan is hem geen middel te laag; verminken van aanhalingen, vervalschen van teksten, insinuatien, enz.

Dat hebben Snellaert, de Bo, Guido Gezelle en Koninck en anderen ondervonden. Thans ben ik aan de beurt, en zijn systeem wordt nu op mij toegepast (...).

Ik wil niet ontkennen, dat het mij zeer veel verdriet, dat ik na veertigjarigen arbeid op die wijze wordt gepersifleerd.¹⁴

Meer dan een halve eeuw later noemde Baur het scheldproza van Nolet „een kwaadaardige kritiek, die meer dan waarschijnlijk op ongezonde competitiezucht gesteund was.”¹⁵

Wellicht heeft deze bijtende kritiek een rol gespeeld in Heremans' beslissing om zijn archief na zijn dood door zijn vrouw te laten verbranden. Nadat Heremans op 13 maart 1884 overleden was heeft zijn vrouw met die wens rekening gehouden, echter niet zonder moeite. Aan De Vries schrijft ze op 3 april 1885 :

Ik beken U openhartig dat het mij somtijds hard valt al die verzamelde notas van 20, 30 jaar oud, die aantekenings-boekjes waar hij soms mee bij mij kwam, zeggende „och, gij moest daar nog wat wit papier bij raaien”, heel die lange arbeid, in het vuur te werpen en in rook doen vergaan, niets meer dan rook.¹⁶

11. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND, *Dr. J. F. J. Heremans en diens scheppingen op taal- en letterkundig gebied*, Amsterdam, 1882, p. 16.

12. Idem, p. 21.

13. Idem, p. 28.

14. Fragmenten brief J. F. J. Heremans aan M. De Vries, d.d. 29.5.1882, U.B. Leiden.

15. *Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de faculteit van de wijsbegeerte en letteren der rijksuniversiteit te Gent*, Brugge, 1952, p. 165.

16. Brief C. Heremans aan M. De Vries, d.d. 3.4.1885, U.B. Leiden.

Het gevolg hiervan was dat al wie later over Heremans iets wou aan de weet komen, bij gebrek aan een privé-archief andere bronnen moest aanboren. Dat is echter geen afdoende verklaring voor het zeer geringe aantal publikaties dat aan hem werd gewijd.

Behalve de reeds vermelde kritiek van Nolet en een onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Paul Guns, getiteld *J. F. J. Heremans en het Nederlandsch Museum*, Gent, 1956, werd nooit een aparte omvangrijke studie over hem geschreven. Het bleef bij necrologieën en enkele schaarse herdenkingen, o.m. door Fredericq in de Gentse *Liber Memorialis* uit 1913, door Rombout in een *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het T. L. G. De Heremans' Zonen - Gent - 1885-1935* en door De Keyser, Blancquaert en Baur in *Zestig jaren onderwijs en wetenschap aan de faculteit van de wijsbegeerte en letteren der rijksuniversiteit te Gent*, uitgegeven te Brugge in 1952.

Nu is het volkomen stil geworden rond de figuur en het werk van Heremans.

In 1984 zal deze leraar, hoogleraar, publicist, politicus en bezieler van de Vlaamse Beweging, honderd jaar overleden zijn.

Het archief van de Gentse universiteit zal een publikatie over hem uitgeven en ook een tentoonstelling aan hem wijden. Alle suggesties, elke vorm van informatie over Heremans of over zijn leefwereld, zijn dan ook van harte welkom in het Archief van de Gentse universiteit te Onderbergen 1, 9000 Gent.

Ik dank U voor Uw aandacht.